

Niyozmatov Elnur Husin o'g'li

Urganch innovatsion universiteti

o'zbek va xorijiy filologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqola tazod san'atining lingvopoetik xususiyatlarini har tomonlama o'rganishga bag'ishlangan. Adabiy matnda qarama-qarshiliklar orqali ifoda topgan ma'no, estetik ta'sir, badiiy obrazlarning kuchayishi va muallifning ideyasini ta'sirchan yetkazish vositasi sifatida tazod san'ati muhim rol o'ynaydi. Maqolada tazodning semantik, stilistik va funksional jihatlari tahlil qilinadi, shuningdek, turli adabiy janrlarda tazod vositasining ishlatilish xususiyatlari lingvopoetik tahlil asosida yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *tazod, lingvopoetika, qarama-qarshilik, stilistika, badiiy ifoda, adabiy san'at, poetik struktura.*

KIRISH

Adabiyotda estetik ifoda vositalarining eng ta'sirchanlaridan biri bu – tazod (kontrast) san'atidir. Tazod – ikki qarama-qarshi hodisa, sifat, obraz, g'oya yoki holatni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish orqali ularning har birini yanada yorqinroq, ta'sirchanroq ko'rsatish metodidir. Bu san'at vositasi qadimiy badiiy tafakkur shakllari, xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib zamonaviy adabiyotgacha keng qo'llanilib kelinmoqda.

Tazod san'atini tahlil qilishda lingvopoetika – ya'ni til vositalarining badiiy-estetik imkoniyatlarini tahlil qiluvchi yondashuv – muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Til unsurlarining qanday semantik, stilistik, ritmik struktura orqali badiiy kuchga ega bo'lishi tazod san'atining lingvopoetik tabiatini ochib beradi.

ASOSIY QISM

Tazod – ikki yoki undan ortiq qarama-qarshi tushunchalar, obrazlar yoki vaziyatlarni bir-biriga qarshi qo'yish orqali ularning o'zaro farqini ochib beruvchi badiiy usuldir. U orqali muallif:

- ijtimoiy nohaqlikni ochib berishi,
- axloqiy tanlov vaziyatini ifodalashi,
- estetik go'zallik va xunuklikni qiyoslashi,
- insoniy hissiyotlar (sevinch va g'am, muhabbat va nafrat, umid va iztirob) ni ta'sirli ko'rsatishi mumkin.

Masalan, Mashrabda:

“Men bu dunyo ne ko'rgulikni ko'rdum,

Baxtli ko'nglim ne g'amlikni ko'rdum” misralari orqali baxt va g'am, yorug'lik va zulmat tazodlari vositasida shoirning ichki kechinmasi berilgan.

Lingvopoetik tahlilda tazodning yuzaga chiqish vositalari quyidagi darajalarda tahlil qilinadi:

a) Leksik-semantik darajada

Bu darajada so'zlar ma'no jihatdan qarama-qarshi qo'yiladi: “yaxshi – yomon”, “nur – zulmat”, “hayot – o'lim”, “toza – iflos”. Bu turdagi tazodlar konnotativ (ya'ni baholi) ma'nolar bilan ham boyitiladi.

Misol:

“Odamzod baxt izlab yurib, baxtsizliqqa duch keladi.”

b) Sintaktik darajada

Qarama-qarshilik gap tuzilmasida aks etadi:

“U keldi, men ketdim.”

Bu oddiy sintaktik kontrast bo'lib, birinchi va ikkinchi qismdagi sub'yekt va predikatlar bir-biriga zid holatda joylashtirilgan.

c) Pragmatik darajada

Tazod orqali matnning muallifiy niyati, o'quvchida uyg'otmoqchi bo'lgan hissiy-ruhiy holati yasaladi. Bu, ayniqsa, poetik nutqda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Misol uchun, tanbeh, kinoya, shubha, istehzo kabi niyatlar tazod orqali berilishi mumkin.

Tazod san'ati estetik jihatdan quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Kuchaytirish (intensifikatsiya): Bir obrazni ikkinchisi fonida yorqinroq ko'rsatadi.

Konflikt yaratish: Dramatik keskinlik hosil qiladi, syujet dinamikasini oshiradi.

Simvolik yuk: Tazodlar orqali ma'naviy qatlamlar, axloqiy dilemmalar chuqurroq ifodalanadi.

Ritmik-garmonik uyg'unlik: Poeziyada tazodlar ohang va ritm orqali uyg'unlashtiriladi.

Masalan, Alisher Navoiyning:

“Yuzingga tik qaragachman, ko'nglim ravshan bo'ldi,
Yuz o'girsang, dunyo ko'zlarimda qorong'i.”

bayti orqali yor va hijron tazodi muqarrarlikda ifodalanadi.

O'zbek adabiyoti tarixida tazod san'ati Bobur, Mashrab, Ogahiy, Muqimiy, Cho'lpon, Oybek, Erkin Vohidov kabi adiblar ijodida turlicha shakl va ma'no yuklamalar bilan rivojlanib kelgan.

Cho'lponning quyidagi misrasini olaylik:

“Ko'zda yosh, yurakda o't bilan yashayman...”

Bu yerda tazodli obraz – nam va olov – inson ruhiy holatidagi ziddiyatni berishga xizmat qilmoqda.

Tazod san'ati, o'zining tabiati bilan, faqatgina so'zlar yoki obrazlar o'rtasida emas, balki mazmunlar, nuqtai nazarlar, qarashlar va dunyoqarashlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar orqali ham badiiy kuch hosil qiladi. Aynan shu jihat tazodni faqat stilistik vosita emas, balki ideologik va gnoseologik kategoriya sifatida ham ko'rib chiqish zaruratini tug'diradi. Ya'ni, tazod ko'pincha shunchaki ifoda emas, balki muallifning dunyoni idrok etish shaklidir.

Adabiy matnda tazod san'ati orqali beriladigan fikrlar ko'pincha dualizmga asoslanadi. Bu esa ikki o'ta ziddiy, lekin o'zaro bog'langan kuchlar – masalan, yaxshilik va yomonlik, hayot va o'lim, go'zallik va xunuklik, muhabbat va nafrat o'rtasidagi murakkab munosabatlar orqali insoniyat borligini anglashga yordam beradi. Shu ma'noda tazod – bu insoniyat tafakkurining aks sadosidir. U har bir obraz ortida turli xil nuqtai nazarni ko'rsatadi, va bu vosita orqali muallif o'quvchini murakkab fikr almashuviga, bahsli estetik va axloqiy holatlarga olib

kiradi.

XULOSA VA MUNOZARA

Tazod san'ati – bu faqatgina badiiy usul emas, balki fikrni keskinroq, yorqinroq, chuqurroq anglatishga xizmat qiluvchi ko'p qatlamli lingvopoetik vositadir. U orqali muallifning estetik pozitsiyasi, ruhiy kechinmalari, ijtimoiy fikri va falsafiy qarashlari ifodalanadi. Lingvopoetik tahlil esa ushbu san'at vositasining til darajasida qanday tarzda ishlashini, qanday semantik ziddiyatlar asosida tuzilishini chuqur yoritishga yordam beradi.

Tazod – bu so'zlardagi kurash, ammo bu kurash orqali san'atdagi uyg'unlik, haqiqat, go'zallik yaratiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qayumov, M. (2012). Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. G'aniyeva, N. (2008). Badiiy matn lingvopoetikasi. Toshkent: Fan.
3. Abdullayeva, G. (2017). Adabiy tahlil va badiiy tafakkur. Toshkent: Ma'naviyat.
4. Lotman, Yu. M. (2014). Struktura xudojestvennogo teksta. Moskva: Iskusstvo.